

ULOGA MEKTEBA U OČUVANJU MATURIDIJSKOG AKAIDSKOG UČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI (1900-1950)

Vahid FAZLOVIĆ
fazlovic.ii@hotmail.com
Muftijstvo tuzlansko

SAŽETAK: U svim ustanovama i na svim nivoima vjerskog obrazovanja: mektebi, medrese, islamska vjeronauka u svjetovnim školama, te najviše obrazovne ustanove u Bosni i Hercegovini, primarno mjesto pripada izučavanju akaida, kao temeljne islamske tradicionalne nauke. U ovom radu je istaknuta uloga mekteba u očuvanju kontinuiteta maturidijskog akaidskog učenja kod nas u prvoj polovini dvadesetog stoljeća. Također je pokazano kako su naši vjerski i drugi predvodnici ulagali ozbiljne napore s ciljem da se i u novom sistemu kulturnih, ideoloških i socijalnih vrijednosti, Bošnjaci, počevši od najranijeg uzrasta, podučavaju ispravnom islamskom vjerovanju i tradicionalnom načinu života. S tim u vezi su u svim inoviranim koncepcijama mektepskog poučavanja, tokom cjelokupnog naznačenog perioda, besprijekorno sačuvani vjerski (akaid) i obredoslovni (fikh) ehlišunetski hanefijsko-maturidijski obrasci naslijeđeni iz osmanskog vremena.

Ključne riječi: mekteb, reforma, maturidijski akaid, kontinuitet, prva polovina dvadesetog stoljeća, Bosna i Hercegovina

Uvod

Na cjelokupni dosadašnji razvoj ukupne islamskoteološke misli u Bosni i Hercegovini veoma značajan utjecaj imalo je izučavanje islamskih tradicionalnih nauka u okvirima sistema islamskog obrazovanja. U svim ustanovama i na svim nivoima vjerskog obrazovanja, mektebi, medrese, islamska vjeronauka u svjetovnim školama, te najviše obrazovne ustanove, primarno mjesto pripada izučavanju akaida¹, kao temeljne islamske tradicionalne nauke. U ovom radu ćemo ukazati na ulogu mekteba u očuvanju kontinuiteta maturidijskog akaidskog učenja kod nas u prvoj polovini dvadesetog stoljeća. Prije predstavljanja

izučavanja akaida u bosanskohercegovačkim mektebima, kratko ćemo se osvrnuti na nastanak i razvoj ovih osnovnih islamskih škola.

Mekteb u povijesti

Mekteb je najraniji organizirani oblik islamskog vjerskog poučavanja. Riječ je o veoma zanimljivom fenomenu koji ima dugu i bogatu odgojno-obrazovnu tradiciju. Arapi u predislamskom periodu su osnovne

škole u kojima se podučavalo čitanju i pisanju nazivali *kuttab*. (Muftić, 1997:1267-1268) U ranom periodu islama, džamije su imale ulogu mekteba koji će se kasnije izdvojiti kao posebne škole, locirane pored džamije ili na drugim mjestima. Prvi mektebi datiraju iz vremena halife Omera, r.a., (634-644), a kasnije je nastavljena izgradnja namjenskih mektepskih zgrada širom islamskog svijeta. (Čurić, 1983:9-10) Mekteba je bilo mnogo, moglo bi se kazati

¹ Tokom dvadesetog stoljeća, za ovu nauku su se, pored naziva akaid, upotrebljavali i pojmovi *ilmul-kelam*, islamska dogmatika, islamska apologetika... Vremenom se u sistemu islamskog obrazovanja u

Bosni i Hercegovini odnosno u našoj literaturi, uglavnom ustalio u upotrebi pojam akaid kao naziv za predmet u obrazovnim ustanovama, a i za nauku o osnovnim načelima islamskog vjerovanja.

koliko i džamija. Osnovni motiv graditelja ovih škola bio je podučavanje muslimana arapskom pismu, ispravnom vjerovanju, propisima vjere, ali i drugim osnovnim znanjima potrebnim za svakodnevni život i nastavak školovanja. Smatra se da su prve mektebe u osmanskoj imperiji podigli sultan Orhan u Bursi i njegov sin Sulejman-paša u Izniku (Nikeji). (Kasumović, 1999:25)

S ulaskom Bosne i Hercegovine u sastav Osmanske države, na njezinu teritoriju su prenesene tekovine islamske duhovne i obrazovne kulture oličene u džamijama, tekijama, školama (mektebi, muallimhane, medrese, daru-l-Kur'an, daru-l-hadis...), te bibliotekama. (Ćurić, 1983:34) Istraživači često ističu da je prvu muallimhanu kao ustanovu osnovnog općeg obrazovanja u Bosni i Hercegovini osnovao u Sarajevu bosanski sandžak-beg Ajas 1478. godine. (Vakufname, 1985:30-31)

U Bosanskom ejaletu, uz muallimhane, najbrojnije kulturno-obrazovne ustanove bili su mektebi. U početku su ove ustanove različito nazivane: bejtul-ilm (kuća znanja), bejtut-ta'lim (kuća podučavanja), a najčešće mekteb (osnovna škola). Mektebi su, kao i medrese, nosili imena po svojim osnivačima. (Ćurić, 1983:32) Za učitelje u mektebima, prema odredbama vakufnama, birane su stručne osobe s potrebnim kompetencijama i visokim moralnim kvalitetima. Za svoj rad su najčešće

bili plaćani u propisanim dnevnim iznosima.² (Hasanović, 2008:45)

I polaznici mekteba su za redovno pohađanje i vrijedno učenje, nerijetko, bili stimulirani podjelom sezonskog voća ili slatkiša na kraju svake sedmice uoči petka, odnosno nagrađivani novom odjećom godišnje uoči Bajrama. Takve odredbe naprimjer sadržavale su vakufname iz šesnaestog i sedamnaestog stoljeća,³ a o tome svjedoče i savremenici u svojim tekstovima.

Stanje u našim mektebima početkom dvadesetog stoljeća

Naslijeđeni iz osmanskog vremena, *sibjan-mektebi*⁴ su se u Bosni i Hercegovini zadržali tokom austrougarskog razdoblja, pa i znatno kasnije. Uloga ovih mekteba u novim okolnostima više nije imala svoj nekadašnji značaj. U djelima o povijesti muslimanskog školstva u Bosni i Hercegovini, rad bosanskohercegovačkih mekteba na početku dvadesetog stoljeća se najčešće prikazuje slabo organiziranim i nedovoljno efikasnim. Pored ostalog, istaknuto je da se u njima i dalje učilo samo arapsko pismo i sticalo znanje o vjeri. Nastava na bosanskom jeziku još nije bila na pomolu. U nastavnom radu je prevladavalo memoriranje tekstova koji nisu bili prilagođeni uzrastu učenika te se tako nedovoljno poticalo razvijanje učeničkih spoznajnih sposobnosti. Primjenjivana je tradicionalna metoda, pa je svaki učenik imao svoj individualni program napredovanja.

Nije bilo klasifikacije po razredima ili nastavnim grupama. Pohađanje mekteba je trajalo dugo tako da su bošnjačka djeca kasnila s upisom u osnovne, odnosno srednje škole. U nekim sredinama opet nisu postojali ni minimalni uvjeti za rad mekteba tako da je poučavanje djece ovdje izostajalo, što se nametalo kao poseban izazov.⁵ Kao jedan od ključnih razloga za slabo stanje u mektebima navodi se oskudna pedagoška kompetentnost i nezavidan materijalni status muallima koji su bili prisiljeni raditi i druge poslove da bi sebi i porodicama osigurali osnovne egzistencijalne uvjete.⁶

Reforma mektepskog rada

Značajniji napredak načinjen je tek s otvaranjem mektebi-ibtidaijja i angažmanom muallima koji su obrazovanje stekli na Darul-mualliminu.⁷ Trebalo je da novi mekteb posluži kao savremena muslimanska osnovna škola. Od 1894. pa do 1906. godine, u Bosni i Hercegovini je otvoreno oko devedeset mektebi-ibtidaijja u koje se prvi put unosi namjenska školska oprema, a svršnici učiteljske škole primjenjuju moderniju organizaciju nastavnog procesa. (Hadžić i Selimović, 2012:326) Rezultati djelovanja mektebi-ibtidaijja nisu ostali neprimijećeni. U zapisu iz kalendara *Mekteb-selname* se ističe da se novim mektebima "sa pet-šest mjeseci postizaše ono što se trebalo

² U vakufnami Ferhat-paše Sokolovića se, naprimjer, zahtijeva da hatib u njegovoj džamiji i muallim u mektebu u Banjoj Luci posjeduje sljedeće odlike: da je sposoban u rješavanju fikshskih pitanja; da je blage naravi; da je stručno obrazovan; da pravilno uči Kur'an; da poznaje šerijatske propise; da je moralno kompletan; da ima smisla za komunikaciju; da uživa ugled; da riječju i djelom odgovara pozivu koji obavlja. (Vidjeti u: Hasanović, 2008:45)

³ Čejvan-čehajina vakufnama iz 1554. godine za mekteb u Mostaru; Vakufnama hadži Mustafe, kizlarage iz 1595. godine za mekteb u Varcaru; Vakufnama Mustafe, sina Ibrahim-agina iz 1642. godine za mekteb u Livnu;

Vakufnama Babusseade Ahmed-age iz 1739. godine za mekteb u Bugojnu.

⁴ *Sibjanun* je množina od arapske riječi *sabijjun*, što znači dijete, djeca. (Mufić, 1997:783)

⁵ Neposredno nakon austrougarske okupacije, broj mekteba i mektepskih učenika se u Bosni i Hercegovini skoro upola smanjio. Od oko hiljadu mekteba i četrdeset hiljada učenika, za nekoliko godina taj broj je pao na oko pet stotina mekteba i dvadeset i tri hiljade učenika. (Hasanović, 2008:130)

⁶ O tadašnjem stanju u mektebima vodile su se žučne rasprave između onih koji su zahtijevali hitne reforme i zagovornika starog sistema poučavanja. Jedan od glasnijih kritičara Muhamed Šemsudin Sarajlić je stanje nastave u

tadašnjim mektebima opisao sljedećim riječima: "Uklepa im se u šake 'Ilmi-hal', 'Šuruti-salat', 'Birgivija' i dijete mora u tim knjigama da uči zadaću po zadaću napamet, pamteći smisao pojedinih riječi onako kako mu koja u tekstu dolazi. Dakako da o gramatici tu ni govora nema. Lahko je dakle pomisliti kolika je poteškoća za dijete kad ono mora, ne imajući pojma o gramatici turskog jezika, učiti jednu te istu riječ u različitim oblicima vremena ili padeža, svaki put kao novu riječ." (Nastava, 1907:518)

⁷ Darul-muallimin je imao zadaću da sprema vjeroučitelje za sibjan-mektebe i trogodišnje ibtida'ijje, i u najvećoj mjeri je udovoljio postavljenim zahtjevima. (Više vidjeti u: Hasanović, 2008:171-178)

u sibjan-mektebima učiti najmanje godinu-dvije.”⁸ (Mulić, 1938/39:98)

Ipak, nisu se sva predviđanja u vezi s progresivnom ulogom mektebi-ibtidaije ispunila. Ove škole ostaju i dalje u okvirima vjerskog obrazovanja, te njihovi svršenci nisu imali sve potrebne uvjete za uspješno pohađanje općeobrazovnih škola. I pored napretka s Darul-mualliminom, još uvijek je postojala potreba za daleko većim brojem stručnih muallima. Zbog pomanjkanja materijalnih sredstava javljaju se poteškoće oko gradnje novih mektebi-ibtidaija za kojima je itekako postojala potreba. Sve to doprinosi usporavanju razvoja muslimanskog osnovnog vjerskog obrazovanja.

Pokazujući naročitu brigu za tadašnje stanje u muslimanskom obrazovanju, Mehmed Džemaludin Čaušević u svome listu *Tarik* (1908) upozorava na nedostatke prisutne u mektepskoj nastavi u Bosni i Hercegovini. On ističe da naša domovina puno pati od pomanjkanja mekteba te dodaje kako u puno kasaba i sela nema ni mektebi-ibtidaije ni sibjan-mekteba.⁹

Zato je posebno tragano za rješavanjem vjerskog poučavanja u sredinama u kojima nisu postojali mektebi. Podsjećamo da je zaključcima Prve islamske prosvjetne ankete iz 1910. godine predviđeno da se u tim mjestima uz osnovne narodne škole osnuju jednogodišnji *ihitjat sunufi* (dodatni kursevi) namijenjeni samo za vjersko obrazovanje. Vakufsko-mearifski saborski odbor bi preuzeo brigu da osigura dovoljan broj sposobnih vjerroučitelja, a od Zemaljske vlade je zatraženo da pomogne u rješavanju prostornih uvjeta za rad ihtijatu sunufa. Zapisnici, 1910-1911:37,44-45)

Nakon Prvog svjetskog rata, islamsko osnovno obrazovanje našlo se u

mnogo nepovoljnijoj situaciji nego ranije. Ekonomsko ratno stradanje, te uzurpatorski odnos nove države prema vakufu i imovini Bošnjaka u cjelini, krajnje negativno će se odraziti na materijalnu bazu islamskih obrazovnih institucija. Do pogoršanja stanja u mektebima i smanjenja njihovog broja došlo je i usljed pogrešne reorganizacije vakufske uprave i slabog rada vakufskih povjerenstava. Spomenuti razlozi, kao i stalni problem s brojem i stručnošću muallima, slabili su ulogu mekteba što je utjecalo na trend opadanja njihovog broja u nadolazećem periodu. Kao zamjena za sibjani-mektebe, ali i mektebi-ibtidaije, početkom četvrte decenije dvadesetog stoljeća osnivaju se jednogodišnji i dvogodišnji mektebi s namjerom da se adekvatnije odgovori potrebama osnovnog vjerskog obrazovanja i ostvari uspješnije integriranje u cjelokupni školski sistem.

Pored stalnog nastojanja da se kadrovski, materijalno i organizacijski poboljša mektepski rad, sve vrijeme je usmjerena pažnja i na reforme nastavnih programa osnovne vjerske edukacije. Na tom polju je posebno važno pitanje knjiga kojima su se muallimi koristili u svom radu s učenicima.

Na samom početku dvadesetog stoljeća, ideja o reformi u mektebima dobiva svoje zagovornike među bosanskim studentima u Carigradu. Oni su započeli aktivnost na prilagođavanju arapskog pisma bosanskom jeziku. Poznato je da su krugovi uleme i svjetovne inteligencije, okupljeni oko reisa Džemaludina Čauševića, prvih decenija prošlog stoljeća obavili veliku prosvjetiteljsku misiju u tom pogledu. U nastojanju da se prevlada nepismenost u narodu, na arebici su štampani mektepski i drugi udžbenici,¹⁰ listovi

i godišnjaci. (Radži, 1918:81) Kasnije će, nakon Treće islamske prosvjetne ankete (1921-1922), sve više mektepskih udžbenika i priručnika biti štampano na bosanskom jeziku, latiničkim pismom. U tom periodu se, na bosanskom jeziku, arebičkom odnosno latiničkom i ćirilicom štampanom, pojavilo više desetina udžbeničkih i drugih izdanja naših autora, kao i prevedenih radova, namijenjenih mektepskoj nastavi, te muslimanskoj omladini i džematu u cjelini.

Značajniji mektepski udžbenici i njihovi akaidski sadržaji

Pored čitanja i pisanja, u mektebima su se izučavale i osnove iz ključnih islamskih nauka. U prvom planu bio je odgoj djece, potom učenje Kur’ana, a.š., te izučavanje islamskih disciplina koje je prilagođavano uzrastu. (Ćurić, 1983:40) Kao glavni mektepski udžbenik uzimao se Ilmihal koji je obavezno sadržavao osnove iz islamskog vjerovanja i obredoslovlja. Tematika iz akaida je uvijek zauzimala ključno mjesto. Među najpoznatije udžbenike iz islamskog vjerovanja spada *Mizrakli-ilmihal*¹¹, napisan na turskom jeziku. U osmansko vrijeme se mnogo upotrebljavao, a kasnije je i kod nas korišten kao udžbenik iz akaida. Na ovom mjestu ćemo istaći i *Risale-i Bergivi* (Bergivija), poznati turski udžbenik dogmatike i obredoslovlja, po kojem se stoljećima predavalo i u našim mektebima, ali i na višim nivoima obrazovanja.

Ipak, naši autori su se prilikom pripremanja mektepske literature, u dijelu koji se odnosi na islamsko vjerovanje, očigledno je, najviše oslanjali na: *El-Fikhu-l-ekber* Ebu Hanife (umro 767), *El-Akidetu-t-tahavijje* Ahmeda ibn Dž’afera et-Tahavijja

⁸ Iz kalendara *Mekteb-salnama za muslimansku godinu 1325 (1907)*. *Mekteb-salnamu* je izdavao Mehmed Džemaludin Čaušević, na bosanskom jeziku, arapskim pismom. (Mulić, 1938/39:98)

⁹ Džemaludin-ef. Čaušević u ovom svom tekstu još kaže: “...a i ona mjesta i sela gdje se kaže da ima sibjani-mekteb, tude, ili je harab mektepska zgrada, ili

muallim nema stalne plaće, te se i za ta mjesta može kazati da nemaju mekteba.” (Mulić, 1938/39:100)

¹⁰ Spomenut ćemo neka djela i udžbenike koji su u to vrijeme štampani arebicom: *Šuruti-s-salat*, *Bergivija*, potom *Islamski velikani*, *Vazovi*, *Kratak tarihi islam*, *Prvi i Drugi ilmihal* autora Čauševića, *Fikhu-l-ibadat*,

Usul dinijje i Uputa u povijest islama Serdarevića, *Tubvetu-l-ibvan* autora Ahmeda Mahinića, zatim udžbenik *Akaid i Ahlak* autora A. Kadića... Tada je ovim pismom štampano više muslimanskih listova, kao što su *Tarik*, *Muallim*, *Misbah* i *Yeni misbah*.

¹¹ Prozvan je tako po slici koplja na kojima prvog litografskog izdanja.

(umro 933), *Aka'idu-n-Nesefi*, čiji autor je Ebu Hafs Omer en-Nesefija (umro 1142), *El-Akaidu-l-'adudiyye* autora Idžija (umro 1355) i dr.

Sada ćemo kratko predstaviti značajnije udžbenike i njihove akaidске sadržaje koji su u mektepskoj nastavi bili zastupljeni u prvoj polovini dvadesetog stoljeća, s namjerom da istaknemo važnost ovog nivoa vjerske edukacije u očuvanju kontinuiteta maturidijskog akaidskog učenja u Bosni i Hercegovini. Pri tome svakako valja imati na umu da je očuvanje kontinuiteta vjerskog učenja u kulturno-civilizacijskoj tranziciji u kojoj su se zatekli Bošnjaci tog vremena imalo iznimno veliki značaj.

Već spomenuti *Risale-i Bergivi* Muhameda ibn Pir 'Ali el-Bergivija (umro 1573) ubraja se među najpoznatije udžbenike za sticanje osnovnih znanja iz akaida i fikha u cijeloj Osmanskoj državi od 1580. godine.¹² Djelo je izvorno napisano na osmanskoturskom jeziku i po njemu se predavalo u mektebima širom Osmanske države, uključujući i Bosnu i Hercegovinu. (Kasumović, 1991:24) Utvrđena je njegova upotreba još u devetnaestom stoljeću u više sarajevskih mekteba.¹³ Po njemu se nastava u nekim mektebima kod nas izvodila sve do pedesetih godina prošlog stoljeća. Bergivijin ilmihal je na bosanski jezik preveden više puta,

a u tri izdanja je štampan arebičkim pismom.¹⁴ U ovoj *Risali* su objašnjeni imanski šarti po uzoru na poznate akaidске risale iz hanefijsko-maturidijskih klasičnih izvora. Neki naši ilmihali su kasnije pisani pod utjecajem Bergivijine *Risale*.¹⁵ Stoga ne čudi što je autor ovog djela osmanski alim Muhameda ibn Pir 'Ali el-Bergivi bio dobro poznat u redovima naše uleme i u narodu. Važio je za istaknutog islamskog učenjaka u zemljama pod osmanskom upravom. Njegova usmjerenost na zaštitu islamskog učenja od devijacija i novotarija, nastalih usljed pojave brojnih vjerskih frakcija, osigurala mu je značajno mjesto u islamskoj nauci sve do danas.¹⁶

Veoma vrijedan priručnik (ilmihal) o imanskim šartima je 1908. godine napisao hafiz Abdullah-ef. Sofić (umro 1927)¹⁷, na stotinu dvadeset i tri stranice, arebicom. (Sofić, 1908) U to vrijeme dosta čitano djelo pod naslovom *Tuhfetus-sibjan vel-ihvan fi kavaidil-iman (Dar mladeži i braći o propisima vjere)* sadrži dokaze o islamskom vjerovanju izložene veoma zanimljivo i prilično sistematično. Naslovi nekih tema obrađenih u ovom priručniku su: "Burhani Allahova, dž.š., vjerovanja", "Dokaz da Allah nije tijelo ni ono od šta je tijelo (džism) sastavljeno (dževher) ni ono što uz tijelo stoji (ared)", "Dokaz da Allah, dž.š., nije postao", "Dokaz

da su sva stvorenja postala", "Dokaz da je Allah, dž.š., jedan i da nema ortaka", "Dokaz da je Allah, dž.š., Svemoguć i Sveznajući", "Dokaz da Allah, dž.š., šta hoće radi", "Dokaz da Allah, dž.š., živi", "Dokaz da Allah, dž.š., sve čuje, vidi i da govori", "Govor o Allahovom, dž.š., kalamu", "Dokaz da ne treba o Allahu, dž.š., i o Njegovim lijepim svojstvima misliti i razmišljati", "Dokaz kako treba Allahu, dž.š., mehabbet činiti", "Govor o lezetu Allahova, dž.š., viđenja (na Ahiretu)", "Govor o lezzetu Allahova, dž.š., marifeta", "Dokaz da su svi pejgamberi, a.s., pravi i da su od harama i mekruha sačuvani", "Mizanovi burhani", "Siratovi burhani", "Dokaz da Džennet i Džehennem imaju", "Burhan da džebra (nagona) nema već da irade-džuzijje ima", "Govor o La ilahe illellah, Muhammedun resullullah". Sadržajima pod navedenim i drugim naslovima u knjizi, popularnim stilom su objašnjeni svi imanski šarti.

Nakon Sofićevog priručnika, treba odmah spomenuti ilmihal *Bidajetu-l-inas* Sejfullaha Prohe (umro 1932)¹⁸ (Proho, 1909), za koji je reis Džemaludin-ef. Čaušević kazao da predstavlja najbolji ilmihal na bosanskom jeziku. Štampan je arebicom 1909. godine. U njemu su, od četvrte do dvadeset i šeste stranice, obrađena načela vjerovanja, i to od

¹² Dr. Ismet Kasumović je u svom radu "Bergivija na bosanskom jeziku" predstavio rukopis iz 1810. godine koji je prepisao čuveni sarajevski prepisivač i pisar Mula Muhamed Mestvica (umro 1863). Navest ćemo neke od dijelova teksta iz ovog Ilmihala: "Jesi'l mu'min? Jesam hakka, iman je moj sifet. Što je mu'min? Mu'min je oni čovik štono srcem viruje i jezikom ikrar čini što je Bog, džellešanuhu, poslao i Džibril Emin od Boga, džellešanuhu, donio je ono sve hakk ve gereček. Što je iman? Ono je iman štono je Džibril Emin od Boga, džellešanuhu, našem Pejgamberu donio. Ono valja svim srcem virovati i jezikom ikrar činiti da je ono sve hakk ve gereček. Kako god je Pejgamber kazao, onako je istina. (...) Kako Boga, džellešanuhu, virovah? Da je kemal sifetom muttesaf, od nuksani sifeta je berrij i munezzeh. Nikakva nuksani sifeta

u Boga, džellešanuhu nejma. (...) Kemal sifata je čudo, al' nam je vadžib četrnajest jih je znati čime ćemo Boga znati. Šest jih je sifati zatijje, osam jih je sifati subutijje." (Kasumović, 1991:24)

¹³ Pozivajući se na djelo Hajrudina Čurića *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*, Alen Kalajdzija je zabilježio da je "jedan od obaveznih udžbenika u sarajevskim mektebima bila *Risala* Muhameda Bergivije, i to u Mehmed-pašinu mektebu u mahali Duradžik, u Mačkovićevu mektebu u mahali Kebkebir, zatim u mektebu u mahali Vekilharč, potom u mektebu u Čoban-Hasanovoj mahali." (Kalajdzija, 2016)

¹⁴ Postoje podaci da je djelo s turskog na bosanski jezik prevedeno još sredinom XVII stoljeća. (Zdralović, 2000:221-222) Prijevod Bergivijine *Risale* štampane arebicom pojavio se 1908. godine. (Izdao hadži Mehmed Džemaludin Čaušević,

Sarajevo, 1908/1326) Djelo je doživjelo još dva izdanja: I izdanje 1911. i II izdanje 1912. godine.

¹⁵ Na zanimljiv način je o Bergivijinom ilmihalu svoj utisak kazao Antun Hangi: "Bergivija je nauka o Bogu i Božijim svojstvima, a osim toga govori i o obredoslovlju, naime zašto se abdest uzima i Bogu moli, zašto se zećat daje i tako dalje, jednom riječi, to je prošireni suniti salat i ilmihal." (Hangi, 1907:141)

¹⁶ Bergivi je nadimak koji je Muhamed b. Pir'Ali (1522-1573) dobio po mjestu Bergiji (Birgi), koje je pripadalo Izmirskom vilajetu. Nakon sticanja osnovnih znanja u porodici i rodnom mjestu, školovanje je nastavio u Istanbulu. Smatra se da je napisao 50 djela. (Zdralović, 2000:212)

¹⁷ O ovom alimu više u: Mehmedović, 2018:470.

¹⁸ O ovom autoru i njegovom djelu vidjeti više u: Tinjak i Omerdić, 2009.

prve dužnosti – vjerovanje u Boga, dž. š., (amentu billahi), pa do vjerovanja u kader (ve bi-l-kaderi hajrihi ve šerrihi minellahi teala) i imanskih i kufurskih posljedica.

Potom slijedi udžbenik *Usul dinijje* (Serdarević, 1913) cijenjenog alima Muhameda Seida Serdarevića (umro 1918) koji je također mnogo korišten u mektebima i u narodu. Pojavio se u arebičkom izdanju 1913. godine. Koncipiran je u formi pitanja i odgovora, a sastoji se od pedeset i devet stranica. U uvodu stoji da je "pripremljen (poglavito) za mektebe". Temeljne istine vjere sadržane su na prvih dvadeset stranica, u okviru kojih su jednostavnim narodnim jezikom date definicije osnovnih akaidskih učenja.

Poslije mektepskih izdanja na arebici, ukazat ćemo na ilmihale (osnovne vjerske udžbenike) koji su sadržajno i metodički naprednije koncipirani. Štampani su latinicom i pojavili su se dvije-tri decenije kasnije u odnosu na već predstavljene udžbenike na arebici.

Među takvim udžbenicima je *Mali ilmihal za islamsku početnu vjersku nauku* Sulejmana Mursela (umro 1931),¹⁹ poznatog pedagoga i udžbeničkog autora. Prihvaćen je kao metodički uzorno urađen ilmihal. O tome govori i njegovih deset izdanja, od 1930. do 1958. godine.

U prvom dijelu ilmihala, na osamnaest stranica sadržane su akaidске teme koje obuhvataju koncizna i veoma pregledna objašnjenja imanskih šarta. Pored mekteba, korišten je i u nastavi islamske vjeronauke u osnovnoj školi.

Na osnovu nastavnog programa islamske vjeronauke u osnovnim školama iz 1931. godine, a koji je

propisao Ulema-medžlis, gradivo iz akaida je, po razredima, obuhvatalo sljedeće nastavne jedinice:

- I razred – "Kelimei-šehadet";
- II razred – "O Bogu, dž.š.", "O Muhammedu, a.s.", "O Kur'anu, a.š. (u glavnim poetezima, prema dječijem shvatanju)";
- III razred – "O melekima", "O pejsamberima i njihovim osobitim svojstvima, a naročito o Ađemu, Nuhu, Ibrahimu, Musatu, Isatu i Muhammedu, a.s.";
- IV razred – "O Božijim kitabima, a naročito o Kur'ani, a.š.", "O Sudnjem danu (ukratko)".

U napomeni je navedeno da se kao udžbenik u sva četiri razreda osnovne škole upotrebljava *Mali ilmihal*.

Kao veoma sadržajno izdanje, *El-Hidajin ilmihal za svakog muslimana i muslimanku* iz štampe izlazi 1942. godine, a pri njegovoj izradi, kako stoji u predgovoru, "imalo se u vidu stanje prosječnog muslimana".²⁰ Mehmed-ef. Handžić ističe doprinos više El-Hidajinih članova u nastajanju ove publikacije, a zapravo sve ukazuje na to da je on lično obavio glavninu posla oko pisanja i izdavanja. Iako je riječ o ilmihalu, tretirana pitanja su izložena na višoj razini jezičkog i teološkog stila. Akaidска tematika je šire i dublje interpretirana u odnosu na druge knjige ovog ranga, te se kreće od pitanja potrebe za vjerom, do riječi i djela koja izvode iz vjere. U cijelom tekstu je prepoznatljiv pečat iz djela maturidijskog usmjerenja u oblasti nauke kelama. Nema sumnje da je ovaj ilmihal predstavljao važnu literaturu kojom su se muallimi koristili u svom mektepskom radu.

šest puta (1930. – dva, zatim po jedno izdanje 1939, 1943, 1944. i 1958. godine). Prevođen je i na turski jezik. Poslije Drugog svjetskog rata, štampan je kao priručnik za odrasle. U upotrebi je bio trideset godina. O ovom autoru vidjeti više u: Kemura, 1973:20-22.

²⁰ O dobroj prihvaćenosti ovog ilmihala u javnosti kazuje i sljedeća El-Hidajina objava koju potpisuje Mehmed-ef.

Zaključak

Nakon ovog osvrta na društveno-povijesne okolnosti i stanje osnovnog vjerskog obrazovanja kod muslimana u prvoj polovini dvadesetog stoljeća, možemo ustvrditi da su naši vjerski i drugi predvodnici ulagali ozbiljne napore kako bi se i u novom sistemu kulturnih, ideoloških i socijalnih vrijednosti, Bošnjaci, počevši od najranijeg uzrasta, podučavali ispravnom islamskom vjerovanju i tradicionalnom načinu života. O pravovremenim i sveobuhvatnim programskim i organizacionim promjenama u domenu mektepskog rada se ne može govoriti, ali u cjelini gledano, razvoj osnovnog islamskog odgoja i obrazovanja od 1900. do 1950. godine bio je obilježen vidnim uspjesima, pogotovo u nekim vremenskim etapama.

Uistinu nije bilo lahko učiniti komplementarnim osnovno islamsko obrazovanje (mekteb) i osnovno opće narodno obrazovanje u novim državnim školama. Primjenjivani su različiti modeli mektepskog rada s ciljem da se ne dovede u pitanje tradicionalno vjersko obrazovanje, a pritom da se osnovno muslimansko školstvo pokuša integrirati u moderne obrazovne tokove. Također su često inovirani mektepski planovi i programi, a nastajali su i brojni novi udžbenici, više ili manje primjereni zahtjevima vremena. U svim novim obrazovnim koncepcijama besprijekorno su sačuvani vjerski (akaid) i obredoslovni (fikh) ehli sunetski hanefijsko-maturidijski obrasci naslijeđeni iz osmanskog vremena.

Handžić: "Glavni odbor nije mislio da će u prvoj godini morati pristupiti drugom izdanju svoga Ilmihala, jer je naklada u prvom izdanju bila dosta velika (10.000 komada). Međutim, kada je cijela naklada za jedan mjesec rasprodana, pokazala se potreba drugog izdanja..." Vidi: *El-Hidajin ilmihal za svakog muslimana i muslimanku*, II izdanje, VI/1942-43., 6-8, 241.

¹⁹ Prema mišljenju uglednog istraživača Ibrahim Kemura, udžbenici Sulejmana Mursela *Mali ilmihal* i *Veliki ilmihal* imali su veliki vjeronaučni značaj jer su pisani na "narodnom jeziku i narodnim pismom". O dobroj prihvaćenosti *Malog ilmihala* kazuje i veliki broj njegovih izdanja. Štampan je arebicom 1939. i 1944. godine, ćirilicom 1932. i 1957. godine, dok je na latiničkom pismu izlazio

Literatura

- (1907). "Nastava u muslimanskim školama u Bosni s obzirom na Istok", *Školski vjesnik*.
- (1910-1911). *Zapisnici islamske prosvjetne ankete*. Sarajevo.
- (1942). *El-Hidajin ilmihal za svakog muslimana i muslimanku*. Sarajevo: Glavni odbor El-Hidaje.
- (1985). *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*. Sarajevo: Orijentalni institut.
- Čurić, Hajrudin (1983). *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Hasanović, Bilal (2008). *Islamske obrazovne ustanove u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1941.* Zenica: Islamski pedagoški fakultet Zenica.
- Hadžić, Senaid i Selimović, Sead (2012). *Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini*. Tuzla: JU Arhiv Tuzlanskog kantona, Društvo arhivskih zaposlenika TK.
- Hangi, Antun (1907). *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini*, drugo, znatno povećano i ispravljeno izdanje. Sarajevo: Naklada Danijela A. Kajona.
- Kalajdžija, Alen (2016). "Tri rukopisna arebička ilmihala na bosanskom jeziku u XIX stoljeću", *Islam i muzulmanie w kulturze, literaturze i językach Słowian Południowych*, ur. A. Buras-Marciniak, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kasumović, Ismet (1991). "Bergivija na bosanskom jeziku – iz teološko-pedagoške baštine muslimana Bosne i Hercegovine", *Islamska misao*, XIII, 150.
- Kasumović, Ismet (1999). *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*. Mostar: Islamski kulturni centar Mostar.
- Kemura, Ibrahim (1973). "Sulejman Mursel i njegovo djelo", *Glasnik*, 1-2.
- Mehmedović, Ahmed (2018). *Leksikon bošnjačke uleme*. Sarajevo: Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu.
- Muftić, Teufik (1997). *Arapsko-bosanski rječnik*. Sarajevo: El-Kalem.
- Muallimi, Radži (1918). "Odgoj i nastava, za unapređenje naše vjerske nastave", *Biser*, br. 5-6.
- Mulić, Hamdija (1938/39). "Stari i novi mektebi", *Novi behar*, XII, 7-14.
- Proho, Sejfullah (1909). *Bidajetu-l-inas*. Sarajevo: Tiskara Omer Šehić.
- Serdarević, Muhamed Seid (1913). *Usul dinijje*. Sarajevo: Islamska dionička štamparija.
- Sofić, hafiz Abdullah-ef. (1908). *Tuh-fetus-sibjan vel-ihvan fi kavaidil-iman (Dar mladeži i braći o propisima vjere)*. Sarajevo: Islamska dionička štamparija.
- Tinjak, Fatima i Omerdić, Muharem (2009). *Sejfullah Proho – hercegovvački biser*. Sarajevo.
- Ždralović, Muhamed (2000). "Bergivi u Bosni i Hrvatskoj", *Trava od srca Hrvatske Indije*, Zagreb: Sekcija za orijentalistiku Hrvatskog filološkog društva i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

وحيد فازلوفيتش

دور الكتاب في المحافظة على العقيدة الماتريدية في البوسنة والهرسك
(1900 – 1950)

الموجز

يحتل تدريس العقيدة المرتبة الأولى في كافة مؤسسات التعليم الديني ومستوياته، في الكتاتيب والمدارس الثانوية الإسلامية، ودروس التربية الدينية الإسلامية في المدارس الحكومية، وفي أعلى المؤسسات التعليمية في البوسنة والهرسك. فالعقيدة هي العلم التقليدي الإسلامي الأساسي. يشدد هذا المقال على أهمية دور الكتاب في المحافظة على استمرارية العقيدة الماتريدية عندنا في النصف الأول من القرن العشرين، كما يشير إلى الجهود الحثيثة التي بذلها علماءنا وقادتنا، في نظام جديد من القيم الاجتماعية والأيدولوجية والثقافية، في سبيل تعليم البشاعة منذ نعومة أظفارهم، العقيدة الإسلامية الصحيحة وطريقة الحياة التقليدية. في هذا الصدد، وفي كل الإصلاحات التي طرأت على التعليم الديني في الكتاتيب خلال تلك الفترة، تمت المحافظة التامة على العقيدة الماتريدية لأهل السنة والجماعة، والمذهب الحنفي في الفقه، وكلاهما موروث من العصر العثماني.

الكلمات الرئيسية: الكتاب، الإصلاح، العقيدة الماتريدية، الاستمرارية، النصف الأول من القرن العشرين، البوسنة والهرسك.

Summary

THE ROLE OF MAKTAB IN PRESERVING
THE TEACHINGS OF THE MATURIDI
SCHOOL OF AQAID
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (1900-1950.)

Vahid Fazlović

A study of aqaid, as a fundamental Islamic traditional science, holds a primary place in all the institutions and at all the levels of religious education: in maktab, madrasas, in Islamic studies taught at civil schools as well as in the highest educational institutions in Bosnia and Herzegovina. This article focuses upon the role of maktab in preserving the continuity of teachings of the Maturidi School of aqaid in the first half of the twentieth century. It also gives an account of notable efforts made by our religious and other leaders in assuring that Bosniaks, starting from the earliest point, are given the opportunity, in the new system of different cultural, ideological and social values, to learn the tenants of Islamic faith and traditional way of living. Thus all the innovative concepts of teaching the maktab class, throughout this period, authentically preserved the faith (aqidah) and religious practice (fiqh) of Ahli Sunnah, Hanefi-Maturidi in the same form as it was inherited from the Ottoman times.

Keywords: maktab, reform, Maturidi aqaid, continuity, the first half of the twentieth century, Bosnia and Herzegovina